

Дисциплінарна відповідальність застосовується до осіб, які допустили дисциплінарну провину, пов'язані з невиконанням таких трудових обов'язків з використання землі, як порушення встановлених правил агротехніки, залишення землі без обробітку, перевищення норм внесення мінеральних добрив, недотримання норм поливу і внесення хімічних меліорантів та інше. Заходи дисциплінарної відповідальності в цих випадках визначаються трудовим правом.

Земельне законодавство не передбачає застосування дисциплінарної відповідальності за його порушення. Таким чином, значення дисциплінарної відповідальності обумовлено тим, що вона направлена на забезпечення організованості і дисципліни у сфері сільськогосподарського виробництва, раціонального використання і охорони природних ресурсів, тобто в тій сфері, яка являє собою епіцентр екологічних суперечностей.

Література

1. Жариков Ю. Г. Охрана почв — обязанность землепользователей. — М.: Юрид. лит., 1965. — С. 60–61.
2. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 164.
3. Титова П. І. Окремі питання правової охорони ґрунтів // Радянське право. — 1968. — № 11. — С. 63.
4. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. — К.: Наук. думка, 1965. — 100 с.
5. Мунтян В. Посилити правову охорону ґрунтів // Радянське право. — 1963. — № 3. — С. 25.
6. Кравченко С. Н. Материальная ответственность в системе охраны природы. — К.: Вища шк., 1981. — С. 40.
7. Титова П. І. Землі як об'єкт правового регулювання // Право України. — 1998. — № 4. — С. 11–12.
8. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. // Урядовий кур'єр. — 1995. — № 50.
9. Титова П. І. Правові аспекти охорони земель // Геспеза, географія та екологія ґрунтів: Зб. наук. пр. — Л., 1999. — С. 214–216.
10. Погребной А. А. Земля как объект недвижимости // Одесская нива. — 1998. — № 1. — С. 31.

УДК 349.6:504

О. В. Глотова

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЙОГО ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ

Становлення ринкових відносин в Україні зумовило потребу реформування та удосконалення правовідносин в галузі використання та охорони навколишнього природного середовища. Реформування цих відносин привело до виникнення різноманітних видів та форм використання природних ресурсів та форм власності на них, а також внесення змін у вже існуючі форми.

З веденням права приватної власності, на наш погляд, значно обмежується можливість громадян та юридичних осіб на вільне використання земель — як основного місця життєдіяльності людини, водних, лісових та інших природних

об'єктів. При цьому у чинному законодавстві України не розкривається юридична сутність деяких важливих питань щодо права загального природокористування. Залишаються не дослідженими ці питання і в правовій науці, що негативно впливає на стан законотворення та правозастосування у сфері загального природокористування.

Гармонізація індивідуальних та суспільних інтересів зумовлює гостру потребу детального наукового дослідження та належного законодавчого регулювання права загального природокористування як самостійного правового інституту. Становлення й розвиток відносин приватної власності на природні ресурси в нашій державі жодною мірою не повинні обмежувати можливості людини на вільне використання природних об'єктів. Природні ресурси, як просторово і функціонально визначене ціле, призначені не лише для задоволення потреб власника (спеціального користувача), а й являють собою споживчий інтерес для суспільства в цілому для задоволення духовних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних потреб населення, виступають засобом сполучення в процесі реалізації права загального природокористування.

Конституцією України (ст. 13) визначено право кожного громадянина на користування природними об'єктами (землями, лісами, водами тощо) відповідно до закону [1]. Досить вдалою у цьому зв'язку є законодавча позиція щодо поділу права громадян на загальне та спеціальне використання природних ресурсів (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.) [2]. Безперечно, що зазначене вище конституційне право кожного громадянина на користування природними ресурсами реалізується, перш за все, в процесі здійснення права загального природокористування. Останнє, у силу невизначеності механізмів його реалізації в Земельному, Водному, Лісовому кодексах та інших нормативно-правових актах, вимагає комплексного наукового осмислення у контексті вдосконалення чинного законодавства та потреб практики у відповідній сфері.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття, встановленні особливостей права загального природокористування як самостійного правового інституту, формулюванні на основі відповідних висновків пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері реалізації визначеного права.

Право загального природокористування виникає з приводу використання природних ресурсів як необхідної умови, джерела, засобу і місця забезпечення життєдіяльності людини; частини довкілля, що задовольняє пізнавальні, естетичні, освітні, наукові, рекреаційні, оздоровчі, туристичні та інші потреби людини. Саме ці ознаки дають підставу твердити про необхідність та можливість вільного використання природних ресурсів без закріплення за конкретним суб'єктом. Право загального природокористування як природне право формує ті умови життєдіяльності людей, які об'єктивно необхідні для забезпечення нормального функціонування як конкретної особи, так і суспільства в цілому.

Особливістю об'єктів загального природокористування є те, що вони не передаються і не закріплюються за конкретними суб'єктами; не надаються дозволи на їх користування; їх загальнодоступне використання санкціоновано

державою і закріплено правом; вони не підлягають юридичній фіксації; користування ними здійснюється на безоплатній основі; вони не потребують державно-правової реєстрації; їх доступність обумовлена об'єктивною необхідністю спілкування людини з природою, використання її корисних властивостей як невід'ємної умови і джерела її життєдіяльності.

Враховуючи вищезгадані ознаки, суб'єктивне право природокористування можна визначити як санкціоновану державою і встановлену законом можливість вільного, без закріплення за окремими особами та без надання відповідних дозволів, безоплатного використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо), за винятком обмежень, передбачених законодавством України. Такі обмеження, в певному обсязі, передбачено в земельному, водному, лісовому, природно-заповідному, фауністичному та флороохранному законодавстві. Юридичні обмеження природокористування можуть бути встановлені з різних причин, але, як правило, переслідують мету забезпечити раціональне використання природних ресурсів та ефективно охороняти навколишнє природне середовище [3]. Наприклад, у водному законодавстві — для охорони життя і здоров'я громадян, у лісовому — для пожежної безпеки, у законодавстві про природно-заповідний фонд — для збереження особливо охоронюваних об'єктів, у законодавстві про рослинний світ — для запобігання надмірному збиранню цілющих трав тощо [4].

Право загального природокористування формується під впливом не суто природноресурсового, а значною мірою й екологічного права. Вплив екологічного права зумовлює використання його теоретичної та нормативної бази для дослідження права загального природокористування як складової екологічних прав громадян. Так, право загального природокористування розглядається у взаємозв'язку з правом громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, яке містить вихідні ознаки та принципи для використання окремих природних ресурсів [5]. Виходячи з положень природноресурсового законодавства, право загального природокористування здійснюється безоплатно. Однак, наприклад, Земельний кодекс України не врегульовує належним чином порядок безоплатної реалізації права загального землекористування, що дає можливість у деяких випадках стягувати плату при використанні земель загального користування.

Загальне природокористування не вимагає одержання відповідних дозволів і здійснюється виходячи з потреб та бажання особи в порядку вільного користування природними ресурсами. У зв'язку з цим необхідно конкретизувати норми, що регулюють, наприклад, відносини щодо використання надр. В законодавстві необхідно дати визначення права загального користування надрами, передбачити обмеження цього права у певних надзвичайних випадках для охорони життя і здоров'я людей або для охорони цінних підземних об'єктів.

Земельний кодекс України не передбачає загального користування землею. Проте, якщо існують землі загального користування, цілком можливо зробити висновок, що існує і право загального землекористування. Тому необхідно кон-

кретизувати також і земельні відносини, доповнивши третій розділ Земельного кодексу України окремою главою — «Право загального користування землею».

Лісове законодавство також потребує приведення у відповідність із сучасними потребами практики, узгодження з нормами інших галузей права. Так, ст. 333 Цивільного кодексу України передбачає загальний дозвіл власника відповідної земельної ділянки на користування лісовими ресурсами [6]. На наш погляд, доцільно було б в лісовому законодавстві закріпити, що загальний дозвіл власника на користування лісовими ресурсами є наданим, якщо власник не встановив окремих обмежень щодо загального лісокористування і не поінформував населення про встановлені обмеження на лісокористування.

Важливим є питання щодо правових гарантій права загального природоко-ристування. Екологічне право забезпечує правове регулювання та захист відносин права загального користування природними об'єктами та ресурсами в сприятливих умовах їх використання природокористувачами без порушення їх повноважень. При цьому норми права передбачають гарантії захисту законних прав та інтересів природокористувачів.

Захист прав загального природокористування в широкому розумінні здійснюється всіма нормами екологічного законодавства, які забезпечують нормальний розвиток еколого-економічних відносин в ринкових умовах по використанню природних об'єктів. Поряд з ним дано поняття у вузькому розумінні, воно визначається як сукупність лише правових засобів чи форм, що застосовуються у випадку порушення відносин природокористування, тобто суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів [7].

Неодмінною умовою гарантування безперешкодного здійснення права загального природокористування є його захист від реальних чи потенційних загроз, обумовлених, по-перше, знищенням природних ресурсів, зміною їх властивостей в результаті антропогенної діяльності чи природного впливу навколишнього середовища, що унеможливорює вільний доступ до природних об'єктів, і, по-друге, встановлення обмежень чи заборон власникам та природокористувачам реалізації відповідного права.

Питання про співвідношення використання та охорони природних об'єктів як гарантії права загального природокористування, крім того, пов'язані із межами реалізації суб'єктивних прав природокористувачів. Реалізація суб'єктивного права загального природокористування повинна здійснюватися у межах, встановлених законом, без заподіяння шкоди природним об'єктам та для забезпечення вільної реалізації відповідного права необмеженим колом осіб. Тому законодавче визначення таких меж має не лише теоретичне, але й практичне значення і виступає важливою гарантією реалізації права загального природокористування.

Чинне законодавство передбачає систему правових гарантій, покликаних забезпечити здійснення права користування природними ресурсами. Однак існуючі гарантії не враховують особливостей реалізації права загального природокористування. Це значно знижує ефективність їх дії. За таких умов уявляється

ся доцільним поряд з загальними правовими гарантіями передбачити в законодавстві спеціальні гарантії здійснення права загального природокористування, наприклад забезпечити законодавче регулювання права загального природокористування; законодавчо регламентувати перелік випадків, коли власник природних об'єктів (держава, територіальна громада, фізична чи юридична особа) чи спеціальний природокористувач може встановлювати обмеження реалізації права загального природокористування; розробити правила розрахунку і компенсації збитку, заподіяного природним ресурсам, що використовуються на праві загального природокористування, методики визначення шкоди, заподіяної життю та здоров'ю людей внаслідок негативного впливу на природне середовище; запровадити окремі норми адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства, що регулює порядок реалізації права загального природокористування тощо.

Таким чином, незважаючи на те, що право кожного громадянина на користування природними ресурсами гарантоване Конституцією, система законодавчого забезпечення і правового регулювання відносин, що виникають при цьому, залишається вкрай незадовільною, характеризується невідповідністю чинного законодавства Конституції України, суперечливістю окремих положень Земельного, Лісового і Водного кодексів України, їх неузгодженістю з земельними, екологічними та іншими законодавчими актами, а також хаосом у досліджуваних нами відносинах через відсутність правового регулювання загального природокористування з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз законодавства України свідчить про доцільність та необхідність вдосконалення правового режиму природних ресурсів (земель загального користування в межах населених пунктів, земель оздоровчого, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; лісового, водного фонду та інших природних об'єктів) шляхом гарантування здійснення права загального природокористування громадян та юридичних осіб, встановлення системи прав та обов'язків суб'єктів загального природокористування в процесі його реалізації, встановлення пріоритету або необхідних обмежень права загального використання природних ресурсів для забезпечення охорони навколишнього природного середовища.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 38.
3. Экологическое право Украины: курс лекций / Под ред. И. И. Каракаша. — О.: Латстар, 2001. — С. 106.
4. Природноресурсовое право Украины: Пач. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. — К.: Істина, 2005. — 376 с.
5. Костяшкіп І. О. Право загального землекористування громадян: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2005. — 19 с.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Голос України. — 2003. — № 45-46; № 47-48.
7. Экологичное право Украины: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / В. К. Попов, А. С. Гетьман, С. В. Размстасв та ін.; За ред. В. К. Попова та А. С. Гетьмана. — Х.: Право, 2001. — С. 140.